

1. *Biografia, formació intel·lectual i caràcter*

Joan Coromines i Vigneaux (1905-1997) va néixer a Barcelona el 21 de març de 1905, segon de nou fills de Pere Coromines i Montanya i Celestina Vigneaux i Cibils. El seu pare participà intensament en la vida política i cultural del país (fou polític, escriptor, director del diari *El Poble Català*, membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, president de l'Ateneu Barcelonès, membre de la comissió de redacció de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, etc.) i deixà en el nostre personatge una empremta de patriotisme, amor a la llengua, dedicació a la feina i veneració paterna que seran les característiques més persistents durant tota la seva vida.

La seva formació universitària començà a Barcelona, on va fer les carreres de dret i de filosofia i lletres (1922-1927), alhora que aprofundia en el coneixement de la lingüística romànica (1923-1925); i continuà a Montpeller, on estudià llengua i literatura romàniques amb George Millardet i Maurice Grammont (1925); a Madrid, on estudià amb Ramón Menéndez Pidal i Américo Castro, aprengué sànscrit i es doctorà amb una tesi sobre l'aranès (1928), publicada l'any 1931 (*Vocabulario aranés*, Barcelona); a Zuric, on estudià lingüística, onomàstica i germanística amb els professors Louis Gauthat, Arnald Steiger, Jakob Jud i d'altres (1928-1929); a París, on estudià diverses llengües (rus, flamenc, gòtic, romanès, indoeuropeu, etc.), etimologia i història de la literatura, amb Oscar Bloch, Clovis Brunel, Mario Roques, Joseph Vendryes, Antoine

7. «El pensament als Països Catalans durant l'Edat Mitjana i el Renaixement». *Scripta et Documenta*. Núm. 54. Barcelona: IEC; PAM (1997). El títol anterior havia estat: «De la Edad Media al Renacimiento: Ramon Llull, Nicolás de Cusa, Juan Pico de la Mirandola». Barcelona: Herder (1975).

Meillet, etc. (1929). L'any 1930 Pompeu Fabra l'incorpora com a secretari a les Oficines Lexicogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans.

Afegim-hi que durant aquests anys Coromines havia estudiat grec, llatí, basc i àrab, a part que coneixia bé els llenguatges pròxims al català (castellà, aragonès i dialectes provençals); que coneixia profundament tota la bibliografia sobre la romanística i estava al corrent de la bibliografia sobre les llengües clàssiques, les germàniques, l'indoeuropeu, el basc i l'àrab; que havia despullat una bona quantitat de textos catalans de totes les èpoques, a part que coneixia bé la literatura d'aquesta llengua i d'altres; que havia entrat en contacte directe amb els parlars catalans vius a través d'enquestes; etc.: i ens farem una idea del bagatge que tenia cap als vint-i-cinc anys un personatge que esdevindrà mític per la seva capacitat de treball, la seva memòria portentosa i la seva voluntat de dedicació a la ciència lingüística en el sentit més global, però sempre tenint com a objectiu central la llengua catalana, i més específicament l'onomàstica; de fet, ell era altament conscient de l'enorme preparació que havia de tenir qui pretengués dedicar-se a aquesta última ciència, com ho explica al primer volum dels *Estudis de toponímia catalana* (1965, p. 7-30).

Però la línia ja pràcticament esbossada de la seva dedicació va quedar bruscament estroncada l'any 1939, en què hagué d'exiliar-se (7 de febrer). L'any 1936 s'havia casat amb Bàrbara de Haro i Rodríguez. No tindran fills. L'allunyament de la seva terra va durar fins a 1952. Des de 1939 fins a 1946 va treballar a la universitat de Cuyo, Mendoza (Argentina), com a professor de castellà i de llatí, director de la Biblioteca Central universitària, director de l'Institut de Lingüística i fundador i director dels *Anales del Instituto de Lingüística* de Cuyo. Des de 1946 fins a 1967, any de la jubilació, serà catedràtic de filologia romànica, francesa i castellana a la universitat de Xicago. Mentre fou a Cuyo, impossibilitat de continuar treballant en el català, va emprendre el buidatge sistemàtic de revistes i textos per redactar l'obra que li donarà més prestigi internacional, el diccionari castellà, que es publicarà entre 1954 i 1957. I alhora va practicar l'alpinisme, amb ascensions en muntanyes de 5.000 i 6.000 metres. Durant els primers anys d'exili havia fet gestions intenses per tornar a Catalunya amb un lloc de treball digne: ara i adés, en escrits i en parlaments, manifestarà l'amargor que li havia deixat el fet de no poder exercir el mestratge en la seva terra.

L'any 1950 és nomenat membre de l'Institut d'Estudis Catalans. L'any 1952 va aconseguir que la Universitat de Xicago li permetés de passar la meitat del temps anual a Catalunya, per poder continuar la feina d'enquestes per tot el domini lingüístic: arribarà a fer enquestes en 2000 municipis, cosa que li permetrà tenir una coneixença de la llengua com no ha tingut mai ningú. La recollida de materials acaba el 1964. L'any 1967 es jubila i passa a viure a Barcelona i a Pineda de Mar: a poc a poc serà aquesta última població la seva residència definitiva, el lloc on redactarà el diccionari català i l'*Onomasticon* i on morirà el 2 de gener de 1997.

Coromines és una de les persones que han tingut, des de ben jove, l'objectiu professional més ben definit i que s'hi han consagrat més literalment en cos i ànima: va treballar unes dotze hores diàries pràcticament fins als darrers moments de la seva vida. A més a més, va ser afortunat de tenir una salut robusta i una vida llarga. L'objectiu que diem era aconseguir per a la llengua catalana un lloc destacat dins la romanística. En diverses ocasions va deixar clar que la seva llengua i la seva pàtria eren el català i Ca-

talunya (entenenent per «Catalunya» tot el domini lingüístic). El seu projecte era de fer un gran diccionari etimològic, una gramàtica històrica i un *onomasticon* d'aquesta llengua, que eren les matèries centrals de la lingüística del seu temps. El diccionari castellà el va fer obligat per les circumstàncies, i ell deia que li serviria d'entrenament per a les obres catalanes. Un cop es va instal·lar a Catalunya, la dedicació als diccionaris catalans va ser cada vegada més absoluta, fins al punt d'abandonar tota mena de vida social i fins professional: assistència a congressos o conferències, homenatges, etc. Només els homenatges al seu pare el movien de Pineda durant els últims anys.

Aquesta dedicació vital absoluta a la seva obra científica era un aspecte del seu caràcter: Badia ha afirmat que per a Coromines els verbs *viure* i *treballar* eren absolutament sinònims. Els seus col·laboradors trobaven sovint difícil de treballar al costat d'una persona en general poc comunicativa, que només canviava de tarannà el dia setmanal que es prenia de descans, segons sembla per prescripció mèdica; això sí: aleshores la seva conversa i el tracte, amb els pocs amics o coneguts que el podien freqüentar, eren realment cordials. Un altre aspecte del seu caràcter era el seu sentiment de superioritat respecte de tots els altres científics del ram, i una confiança il·limitada en la seva ciència: de manera que, en primer lloc, pràcticament mai no va abdicar de la seva opinió sobre qualsevol detall lingüístic; en segon lloc, es va proposar de no deixar sense estudiar i sense resoldre d'una manera o altra cap zona ni cap paraula de les dues llengües a què es va dedicar; i en tercer lloc, tenia una susceptibilitat extrema envers els seus col·legues: li era pràcticament impossible d'acceptar una crítica o una aportació de segons qui. Aquest últim aspecte és un dels que el van caracteritzar de manera més espectacular, fins a límits extrems: els seus diccionaris catalans contenen opinions molt severes i abruptes i fins i tot insults contra diversos col·legues o altres persones, antigues i modernes. Les principals opinions negatives que la seva obra ha merescut no semblen sovint sinó la torna del tracte a què ell sotmetia els altres.

2. La seva obra

2.1. *Recompte de l'obra.* En una nota sintètica com aquesta no crec necessari enumerar totes les obres significatives de l'autor, que el lector podrà trobar ara perfectament catalogades (*vid.* més avall, § 3). Em limitaré a fer-ne una breu caracterització.

Tothom ha reconegut que Coromines fou un dels més grans romanistes de tots els temps i que va fer una obra immensa. Els qualificatius que se li han aplicat són de l'estil dels següents: *aclaparadora*, *sobrehumana*, *gegantina*, *hercúlia*, *grandiosa*, *increïble*. Joan Veny n'ha dit que es necessiten tres vides per fer-la.

La seva contribució a la romanística es va fer gairebé exclusivament a través de tres llengües: per ordre d'importància, el català, el castellà i l'aranès; però les seves obres són plenes d'aportacions menors sobre les altres llengües d'aquesta família, especialment sobre el francès. De tota manera, el seu mètode sistemàticament comparatiu entre totes aquestes llengües s'ha de considerar una contribució global d'enorme importància, sobretot si tenim en compte que molt poques persones són capaces de moure's en un terreny tan ampli amb la fluïdesa de Coromines. Però el nostre autor va fer també contribucions importants en el terreny de les llengües preromanes, el basc i l'àrab.

L'etimologia en el seu sentit més ambiciós era l'objecte central de la seva dedicació, però va fer contribucions importants en altres aspectes, sobretot en dos: el català estàndard i l'edició de textos castellans, catalans i occitans.

Les obres bàsiques o majors del nostre científic són el *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana* (1954-1957), que, ampliat amb la col·laboració de José Antonio Pascual, esdevindrà *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* (1980-1991) i, reduït, es convertirà en el *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana* (1961; 3a ed., «muy revisada y mejorada», 1967); el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980-1991); *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó* (1990), i l'*Onomasticon Cataloniae* (1989-1997 [1998]).

Però Coromines va recollir en forma de llibre una bona quantitat de treballs monogràfics sobre tots els aspectes que li van interessar (malauradament, n'hi ha encara de dispersos, de consulta difícil). Aquests llibres són: *Estudis de toponímia catalana* (1965-1970), *Lleures i converses d'un filòleg* (1971), *Tópica Hespérica. Estudios sobre los antiguos dialectos, el substrato y la toponímia romances* (1972) i *Entre dos llenguatges* (1976-1977). Prescindeixo aquí de les edicions de textos, que, de tota manera, representen un aspecte secundari dins la seva dedicació. Després de la seva mort s'han començat a publicar epistolaris i altre material inèdit, que en conjunt serà important sobretot des del punt de vista de la història de la lingüística (especialment catalana) durant el període de la seva vida.

2.2. *Característiques de l'obra.* Les característiques de les seves obres bàsiques, principalment el diccionari català, són les següents. Coromines recull tota mena d'informació sobre una paraula o zona lèxica: informació històrica (amb buidatge d'obres de tots els temps i d'arxius), geogràfica (a través de les seves enquestes), fonètica, semàntica, literària, etc., i informació d'altres llengües que puguin tenir interès per a un punt o aspecte concrets (de les romàniques sempre, però sovint de moltes altres). Amb aquest bagatge intenta trobar l'etimologia partint d'una exposició crítica de la bibliografia que hi pugui haver i donant després la seva opinió. Una nota peculiar del nostre autor, com he dit, és el fet que no deixa mai d'opinar, per més fosc que sigui el terreny. El fil conductor de la discussió etimològica són fonamentalment les dades lingüístiques estrictes: sobretot la fonètica (matèria en què manifesta un domini sorprenent, en totes les llengües romàniques i en llatí, grec, indoeuropeu, etc.), però també la morfologia i la semàntica; els altres aspectes culturals (geogràfic, històric, etnogràfic) hi coadjuven només de manera complementària o, si és el cas, substitutòria. En el diccionari castellà se serveix majoritàriament de dades extretes de buidatges. En el cas del català, hi afegeix les dades recollides personalment al llarg de tot el domini lingüístic: si les dades procedents de buidatges són les més riques que es puguin trobar en cap obra anterior, les procedents de les enquestes són en general d'una abundància i detall literalment enlluernadores i gairebé sempre contundents: aquest és l'aspecte que dóna més seguretat a l'autor i el fa més creïble al lector. Aquest procediment, i en concret el fet d'acumular en cada article tota la informació de les altres llengües romàniques, responen al concepte de lingüística global o total que tenia Coromines pel que fa a l'estudi d'una llengua.

A diferència dels altres romanistes que se li poden comparar (Meyer-Lübke i Wartburg), Coromines adopta un estil d'exposició i discussió essencialment extens, sovint amb raonaments prolixos, i dona les dades empíriques a mesura que les necessita. A més a més, agrupa sota un sol article totes les paraules que d'una manera o altra es relacionen amb la que serveix d'entrada: de vegades són llargues sèries. Algun crític opina que aquesta dispersió de les dades empíriques és un desavantatge dels diccionaris de Coromines respecte dels altres: Wartburg dona primer tota la informació i després hi afegeix comentaris; però Coromines va defensar aquesta manera de fer explícitament al pròleg del diccionari castellà: deia que només així un investigador podia desenvolupar i explicitar al màxim el seu pensament, i que només així els lectors podien saber clarament en què podien discrepar, etc. Altres obres d'aquesta mena estan redactades en un estil més aviat o extremament lacònic, i fins i tot sovint és difícil de saber quina és l'opinió última de l'autor. Els crítics no diuen, però, en general que aquests possibles desavantatges es compensen amb unes altres característiques, introduïdes pel nostre autor: d'una banda, les línies del text estan numerades, cosa que fa que les remissions i citacions siguin d'una extrema facilitat i claredat; d'una altra banda, a l'inici de cada article l'autor dona una síntesi dels aspectes centrals que un lector apressat pugui necessitar. Els índexs detallats del diccionari castellà són un altre avantatge important. L'*Onomasticon* ja compta (al vol. 8) amb uns índexs generals que pallien també aquells inconvenients, i ara es preparen els índexs del diccionari català.

Una altra característica important dels diccionaris de Coromines, sobretot dels catalans, és que l'autor no ens hi proporciona només informació filològica, sinó que hi barreja, de vegades amb abundància, comentaris i opinions personals de tipus científic, polític, moral o estètic, sobre fets, creences i persones actuals o d'altres èpoques. És l'aspecte que més amunt deia que li ha creat veritables problemes. I finalment, als diccionaris catalans l'autor es complau a utilitzar en la redacció un llenguatge extremament ric i matisat, i de vegades fins i tot es permet la llibertat d'incloure-hi gratuïtament uns versos personals o d'altri. De manera que es pot i s'ha d'assegurar que Coromines és un dels grans escriptors contemporanis en llengua catalana.

L'*Onomasticon* va ser redactat amb l'ansia de l'autor de no poder acabar la que era justament la nineta dels seus ulls. Això es reflecteix en un estil sovint taquigràfic, ple d'abreviatures sense desxifrar, en llacunes freqüents i en una informació sovint desequilibrada. Les característiques essencials, però, són les mateixes de l'obra anterior.

2.3. *Valoració de l'obra.* L'aparició del diccionari castellà va produir un veritable impacte en la comunitat científica internacional per diverses raons: per la immensa, inusitada, quantitat d'informació que contenia, pel fet que una obra d'aquella mena hagués sigut feta per una sola persona i per les característiques metodològiques, que la feien imprescindible i enormement estimulante per als investigadors posteriors de qualsevol àrea de la romanística. Els crítics n'han destacat dues notes: el fet que Coromines s'enfrontés amb totes les àrees del lèxic castellà, fins i tot amb aquelles que tradicionalment comptaven amb una investigació més pobre, i el fet que publicqués tota l'obra en un temps brevíssim (1954-1957). Nombrosos projectes similars de la romanística i d'altres dominis lingüístics s'han quedat a mig fer o a mig publicar o s'han publicat tan

lentament i amb tants canvis de criteri o de forma que no han pogut representar per a la comunitat científica l'estímul i el repte que han representat les de Coromines.

El diccionari català supera de molt el castellà pel que fa a informació empírica: com he dit, conté una quantitat similar de dades procedents de buidatges, que l'autor dóna ara amb més generositat pel que fa al context; però, a més a més, conté una encara més gran quantitat de llengua viva. Amb els matisos que he insinuat més amunt, cal dir el mateix de l'*Onomasticon*. El segon aspecte és especialment rellevant per al català, perquè després de Coromines la realitat lingüística del país ha evolucionat profundament, com a conseqüència d'una immigració massiva i ràpida i de canvis estructurals no menys profunds en la manera de viure: la llengua viva ha sofert retrocessos qualitius i quantitatius espectaculars i definitius, de manera que es pot afirmar que l'obra de Coromines serà el gran tresor d'una memòria col·lectiva que altrament s'hauria perdut per sempre. En poques paraules: Coromines és el coneixedor més profund, extens i fiable que hi hagi hagut mai de tots els aspectes i de totes les èpoques de la llengua catalana.

Però, com he dit, Coromines va fer també contribucions importants en dues llengües que justament eren laterals en la seva obra: el basc i l'àrab. María Teresa Echenique afirma que Coromines va ser el punt de partida i l'estímul de la investigació etimològica sistemàtica en el basc. I Federico Corriente diu que Coromines supera tots els pretesos arabistes que el van precedir, tot i que ell no era un arabista.

Els aspectes negatius més importants que els crítics posen de relleu són els següents. El primer i més transcendental és el que Vårvaro anomena «ironia de la història». Com a conseqüència de l'exili, Coromines va haver d'abandonar o almenys retardar durant molts anys els projectes que tenia sobre el català. Quan va poder reprendre'ls, es va trobar que havia de lluitar contra el temps si volia realitzar aquella obra hercúlia. I aleshores el dilema era: o continuar recollint informació, incloent-hi la investigació cada cop més extensa que es produïa, o dedicar tot el temps a redactar el que tenia recollit. Va optar per aquest segon camí, i sembla que havia tingut una previsió profètica: acabava l'*Onomasticon* pràcticament dies o hores abans de morir. La ironia consistia a haver desencadenat o estimulat amb la seva obra castellana una allau de treballs que haurien pogut enriquir la segona versió d'aquella obra mítica (el diccionari *castellano e hispánico*, 1980-1991), si l'autor s'hagués dedicat a actualitzar-la, en lloc de redactar els diccionaris catalans: i aleshores aquell diccionari hauria esdevingut una obra modèlica pel mètode i pel contingut. Aquesta és exactament l'opinió de Vårvaro. Aquesta mancança li serà retreta per la majoria de crítics. En definitiva, a causa d'aquesta greu limitació, l'obra de Coromines reflecteix l'estat de coneixences que es tenia a mitjan segle xx, l'època de plenitud de l'autor, en lloc de reflectir la situació científica dels anys vuitanta i noranta.

Un altre aspecte lamentable és el que apunta Xavier Terrado, col·laborador de Coromines. Terrado diu que l'*Onomasticon Basconiae*, actualment en curs, inspirat en el de Coromines (bé que de característiques diferents), compta amb un equip de col·laboradors multidisciplinar (geògrafs, historiadors, lingüistes, cartògrafs i informàtics) i amb el suport governamental i de les universitats; per contra, afegeix, «sempre he tingut la impressió que amb Joan Coromines treballàvem *en família*». Coromines havia intentat realitzar l'*Onomasticon* dividint el territori en regions i demanant la col·laboració d'especialistes per a cada zona, sota la seva direcció i revisió. Però finalment es va decidir a redactar-lo amb el mateix procediment (alfabètic), treballant-hi ell fona-

mentalment i, en tot cas, controlant sempre de prop la feina dels col·laboradors. Potser amb una obra d'aquestes característiques, i donat que avui la investigació es troba en una situació no comparable a la de l'època de joventut de Coromines, es veu més clarament la necessitat d'una manera de treballar diferent.

Al tercer aspecte negatiu, ja m'hi he referit més amunt: el tracte esquerp i fins ofensiu a què sotmetia els col·legues. Només esmentaré el científic que més intensament i injustament va patir d'aquest caràcter: Germà Colón, un dels romanistes actuals més sòlids.

La resta d'aspectes negatius es poden considerar normals en la vida i en l'obra d'un científic, i fins és discutible que siguin negatius. El seu agosament, a què he alludit (el fet de no deixar mai cap paraula ni cap problema sense intentar donar-hi solució), tenia la contrapartida positiva que li permetia explicitar tot el que se li ocorria sobre el tema que tingués entre mans: i en un intel·lectual de la seva talla molt sovint les intuïcions eren valuoses. Potser podríem col·locar aquí dues fixacions de Coromines: la del mossàrab i la del sorotàptic. Avui diversos especialistes consideren que aquests dos noms o conceptes (el segon, inventat per ell mateix), que es troben a cada pas en l'obra de Coromines, eren els recursos constants de l'autor per als casos que se li resistien. De tota manera, som lluny de veure-hi clar sobre aquests conceptes. El cas del mossàrab és el que ha sigut més investigat darrerament, i una de les millors especialistes sobre el tema, Carmen Barceló, afirma amb contundència que «el mossàrab no existeix».

El fet de trufar l'obra catalana amb el material no filològic que hem dit, té l'aspecte positiu que els seus diccionaris siguin obres de lectura apassionant, en lloc de ser eixarxides i de poder-hi accedir només mitja dotzena d'especialistes. Per a un catalanoparlant concretament, no és pas secundari de constatar com un científic d'aquesta magnitud posa en joc un ús lingüístic tan ric i perfecte com el que he dit que caracteritza l'obra de Coromines. Finalment, tothom que consulta aquesta obra pot trobar-hi detalls corregibles aquí i allà: Colón n'hi ha trobat moltíssims, n'hi han trobat Veny, Moran, Corriente i Untermann; però Enric Moreu-Rey va dir, encertadament, que es tractava d'«onades perdudes en un oceà d'encerts».

L'obra de Joan Coromines encara no ha sigut objecte de l'anàlisi de conjunt que es mereix. Avui hi ha la impressió que tothom hi pot fer elogis o retrets de detall, però que ningú no és capaç de fer-ne una valoració global. D'una banda, una part important d'aquesta obra és encara molt recent i per tant poc coneguda; però, d'una altra banda, constatem un altre aspecte lamentable en aquest afer: els especialistes de fora del domini lingüístic català no poden o no volen enfrontar-se amb la seva obra catalana; cosa que també podríem qualificar d'ironia del destí, si recordem que Coromines pretenia d'erigir a la llengua catalana un monument científic de tal naturalesa que aquesta llengua fos imprescindible en els estudis de romanística.

2.4. *Els col·laboradors de Coromines.* Ja hem vist que Coromines va treballar tota la vida de manera molt personal, i que ni a les darreries no li va ser possible de dirigir un equip per emprendre l'obra més difícil, l'*Onomasticon*. Però és de justícia d'esmentar unes quantes persones que van col·laborar amb ell amb intensitat i comeses diferents. Hauré de ser forçosament breu. Max Cahner, Carles Duarte i Àngel Satuè van col·laborar-hi de maneres diverses, però el primer té sobretot el mèrit destacat d'haver-lo animat a redactar l'obra catalana i d'haver-la publicada, a pesar de les dificultats in-

comptables que això va suposar. El col·laborador científic més constant i més il·lustre per la quantitat i la qualitat de l'aportació és Joseph Gulsoy. Segueixen Josep Mascaró, Philip Rasico, Xavier Terrado i Joan Ferrer. Joan Ferrer va ser el seu secretari durant els últims anys (els anys de l'acabament de l'*Onomasticon*) i és actualment l'encarregat dels índexs de les dues obres catalanes (els de l'*Onomasticon*, ja publicats en el darrer volum de l'obra), tasca en la qual col·laboren Josep Ferrer i Joan Pujadas. Tots tres són també els encarregats d'editar els epistolaris i altres inèdits a què m'he referit. Josep M. de Casacuberta va col·laborar amb Coromines en la primera etapa del projecte d'*onomasticon* (i per això a sota del títol de l'obra Coromines ha volgut que hi constés: «Obra fundada per Josep M. de Casacuberta»), i Josep Giner va ser un dels seus informants valencians als quals ha manifestat més reconeixement.

2.5. *El futur de l'obra de Coromines.* Xavier Terrado, en l'article que he citat més amunt, expressava la necessitat que l'obra de Coromines deixés de pertànyer a un àmbit familiar i passés a tenir una significació col·lectiva: que fos el capital inicial d'una empresa institucional que engresqués professionals de diverses disciplines. Efectivament, aquesta seria la consecució més desitjable i l'única positiva en el camí de la ciència en general i de la catalanística en particular.

De manera immediata, cal que es publiquin els índexs del diccionari català. Aquests índexs haurien de tenir les característiques positives que tenen els del primer diccionari castellà i els de l'*Onomasticon*, això és: a semblança dels que hi ha al diccionari castellà (però amb una visió encara més àmplia), haurien de ser índexs múltiples: de paraules, de fenòmens gramaticals i d'altres menes, de llengües i de persones; i com els de l'*Onomasticon*, han de remetre al lloc exacte (no pas només a una entrada). Però m'atreveria a dir més: potser ara és el moment de fer uns índexs *totals* de l'obra de Coromines, sobretot si tenim en compte la greu limitació dels índexs dels diccionaris castellans (que no donen localitzacions precises). Si ara no es té aquesta generosa ambició, s'haurà perdut una oportunitat històrica. I cal reconèixer que ja va ser una llàstima que el primer criteri no s'apliqués als índexs de l'*Onomasticon* (que contenen exclusivament els noms estudiats, encara que això ja ha representat un esforç immens i és d'una utilitat essencial). També va ser una llàstima incomprendible que es tanqués aquesta obra sense posar-hi les imprescindibles llistes bibliogràfiques i d'abreviatures.

Així mateix és avui d'una importància capital la informatització d'aquesta obra, operació que ja s'ha emprès per al diccionari castellà i que igualment caldria fer de tota l'obra en conjunt. La informatització no estalviaria pas totalment, però, els índexs esmentats.

3. *Orientació bibliogràfica*

La informació més completa avui disponible sobre la vida i la producció de Coromines es troba en el llibre de Joan Solà (ed.) *L'obra de Joan Coromines* (Sabadell: Fundació Caixa de Sabadell 1999), que consta de vint monografies sobre els aspectes més importants del personatge: aportacions de Coromines al basc (de María Teresa Echenique), a l'àrab (Federico Corriente), als substrats i a les llengües preromanes (Francisco Villar i Jürgen Untermann), a la llengua castellana (José Manuel Blecua i Glòria Claveria), a les

llengües romàniques en general (Alberto Vàrvaro), al català estàndard (Joan Soler), a la gramàtica històrica (Josep Moran), a la dialectologia (Joan Veny); interès de les seves edicions de textos (Alberto Bleuca i Xavier Renedo); la qüestió del mossàrab (Carmen Barceló); les idees literàries del nostre autor (Lluís Bonada); actitud de Coromines envers el gallec (Maria do Carmo Henriques). Hi ha una extensa relació cronològica de notícies biogràfiques (Joan Pujadas i Marquès), una detallada i completa bibliografia de l'autor (Josep Ferrer i Costa), unes notes sobre materials inèdits (Joan Ferrer) i una breu semblança literària de l'autor (José Antonio Pascual). Pel que fa a recensions i crítiques, el treball de José Manuel Bleuca i Glòria Claveria conté en apèndix una llista de les principals que s'han fet als diccionaris castellans, i un treball d'Ernest Rusinés informa de les crítiques principals a tota l'obra. Els treballs al·ludits en aquest escrit pertanyen a aquesta mateixa obra o hi consten, llevat els de Badia, Terrado i Colón.

En l'aspecte de crítica són essencials tots els treballs de Germà Colón. A part els continguts en els esmentats articles de Bleuca-Claveria i Rusinés, es poden consultar els següents: *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona: Ariel 1989; *El lèxic català dins la Romània*, València: Universitat de València 1993; «El diccionari etimològic de l'Enciclopèdia[.] Entre la disciplina i la ciència», *Serra d'Or* (Barcelona), maig 1997, p. 71-72 [423-424] (que conté una llista ben interessant de paraules en què l'opinió de Colón i la de Coromines difereixen pel que fa a l'etimologia o a la documentació).

Encara és útil la primera aproximació extensa a la bibliografia del nostre autor: Max Cahner, «Notes bibliogràfiques sobre l'obra de Joan Coromines», dins Joan Coromines, *Entre dos llenguatges*, vol. I. Barcelona: Curial 1976, p. V-XXIII. I és una síntesi excel·lent de tots els aspectes la necrològica escrita per Antoni M. Badia i Margarit, «Joan Coromines (1905-1997)», *Revue de Linguistique Romane* (Estrasburg) 61 (1997), p. 300-308. L'article al·ludit de Xavier Terrado és: «L'*Onomasticon* que podem continuar fent», diari *Avui* (Barcelona), 4-II-1999, p. IV. El mateix autor es refereix a aspectes poc coneguts (Coromines i l'aragonès) en una altra nota necrològica: Javier Terrado Pablo «*In memoriam* Joan Coromines (1905-1997)», *Alazet* (Osca), 8 (1996 [1997]), p. 241-246.